

**Польське повстання 1830-1831 рр. у повістях
«Микола Коваль» М.Венгера та “Діамантовий перстень”
Л.Старицької-Черняхівської**

Українська література та фольклор традиційно відтворювали національно-визвольні рухи, покликані споконвічною жагою нашого народу до волі й державності. З розумінням і співчуттям вітчизняні автори ставились і до прагнень інших етносів мати свободу і самим творити свою долю, не залежати від забаганок різних колонізаторів та окупантів. Твори визвольної іонаціональної проблематики знаходимо в доробку Т.Шевченка, М.Костомарова, М.Старицького, Ю.Федьковича, Б.Грінченка, П.Грабовського, І.Франка та багатьох інших українських майстрів слова.

Ставлення українців до польського повстання 1830-1831 рр., що певною мірою струснуло Російську імперію, яскраво репрезентовано у повістях «Микола Коваль» М.Венгера та “Діамантовий перстень” Л.Старицької-Черняхівської. Звичайно, в силу своїх світоглядно-естетичних позицій ці автори по-різному репрезентували ці події. Зрештою, неоднозначно поцінуються названі повстанські рухи навіть у самому польському письменстві. Хоча там, безперечно, домінує героїко-патріотична лінія. Досить назвати твори А.Міцкевича («Поминки», третя частина), Ю.Словацького («Кордіан», «Ода до волі», «Фантазій», «Кулик», «Пісня литовського легіону»), С.Гощинського («Марш за Буг»), В.Поля («Пісні Януса»), Г.Еренберга («Шляхта в 1831 році», Ц.Норвіда («Пам'яті Бема скорботна рапсодія»), С.Виспянського («Варшав'янка», «Лелевель», «Листопадова ніч») та ін. І не дивно, адже чимало письменників, публіцистів, науковців, громадських діячів Польщі (С.Гощинський, Ю.Залеський, Й.Лелевель, М.Чайковський та інші) були активними учасниками тих подій, ідеологами збройної боротьби з російським царатом.

Письменник із Херсонщини Микола Венгер (рік народження та смерті невідомі) прославився як автор першої у вітчизняній літературі повісті українською мовою «Микола Коваль», написаної в 1830-1831 рр. по слідах польського повстання й опублікованої в Миколаєві 1832 року. У творі показано сприйняття подій народними масами України. Характерним є початок повісті: *«В Варшаві зробився кала балик. Скрізь побісилася шляхта, мов як літом гезьгалась скотина. Хоть би, на сміх, один голий панок не думав, що він великий пан, у всякого голодранця жупан, двоє пістолетів, ніж і коло боку – заіржавляна шабля. У цій хвормі повбирані, як гайдамаки, як антихристи, шатались по місту поляки і мовляли: «Не позвалям; кужден ма право на корона!»* [1, с.87].

Головний герой повісті – Микола Коваль, заможний селянин-українець, *«перший законник на селі»*, возвеличує російського самодержця: *«Нехай легенько ікнеться нашому великому цареві, нехай Господь Бог помагає єму на все добре, многая літа нашому милостивому государеві!»* [1,

с.89]. Звичайно, сумнівною видається така запопадливість та відданість мешканця уярмленого Московою краю. Адже в пам'яті багатьох українців ще жила слава й героїка часів козаччини. Хоча й гречкосіївська психологія вже давалася взнаки.

Заклик пана М'ятижинського виступити проти москалів громадою українські селяни зустріли з обуренням. Коли ж гоноровитий поляк у наказовій формі та з погрозами звернувся до них, то ті під керівництвом Миколи вбивають шляхтича. А потім виконавці цього самосуду поїхали до міста й «об'явили таке диво начальству». Автор констатує: «...В яким селі був Микола Коваль, або де почули, що він зробив, то ні один лях не смів і помислити о віроломстві і м'ятежі» [1, с.93].

Як бачимо, М.Венгер у дусі просвітительського реалізму маніфестує свої помірковані суспільні позиції, ідеалізує російського монарха та вірнопідданські настрої в українському середовищі. Звісно, подібні настрої можемо віднайти у творах багатьох його сучасників, наприклад у П.Гулака-Артемівського чи Г.Квітки-Основ'яненка.

Відомо, що класик українського письменства Є.Гребінка, перебуваючи у 1830-х роках на військовій службі, увіходив до складу резервів 8-го Малоросійського козачого полку, котрий було готовано до відправлення до Польщі з метою придушення повстання. Однак цю воєнну структуру так і не задіяли в репресивних заходах і розформували. Але в автографі байки Є.Гребінки «Сонце да Хмари» знайшли відображення погляди вояків 8-го Малоросійського козачого полку, до якого належав поет:

*Послухайте, ляхи, – Господь вас покарай, –
Ви – Хмари, Сонце – Николай [2, с.529].*

Осуд польського повстання 1830-1831 рр. і вірнопідданські позиції тут цілком очевидні. Хоча до друку цих рядків Є.Гребінка не подав. Тож і до сьогодні його байка «Сонце да Хмари» публікується в скороченому вигляді, без антипольського забарвлення.

Людмилі Михайлівні Старицькій-Черняхівській (1868-1941), що була донькою класика вітчизняного письменства Михайла Петровича Старицького та матір'ю талановитої поетеси Вероніки Олександрівни Черняхівської-Ганжі, замордованої енкаведистами, судилося продовжити розробку означеної проблематики.

Одним з кращих творів письменниці є повість «Діамантовий перстень», яка була написана в 1929 році, але залишалась неопублікованою 64 роки і з'явилась уперше друком у часописі «Зона» (1993, № 5), а окремою книгою того ж року у видавництві «Веселка». У жанровому відношенні повість можна кваліфікувати як історико-пригодницьку. Оповідь ведеться від імені свідка й учасника подій Віталія Романовича Лисенка, який доводився Л.Старицькій-Черняхівській дідом, а знаменитому композиторові Миколі Лисенку – батьком. Повість приурочена до 100-річчя польського національно-визвольного повстання 1830-1831 рр., містить історичні реалії того часу, окреслює політичну обстановку в Європі.

Буквально з перших сторінок твору ми поринаємо в жорстоку атмосферу війни, передану цілком реально самим учасником подій. Оповідач, що є представником давнього козацького роду, яскраво характеризує ворогуючі сторони, відомі історичні постаті Дениса Давидова, Дибич-Забалканського, Ридігера, Місієльського та ін. У розповіді ротмістра Лисенка відчувається співчуття до поляків, бо йому, як і кожній чесній людині, огидні були тиранія і жорстокість Російської імперії. Оповідач із захопленням описує героїзм і безстрашність повстанців. Вражаючими є численні ситуації повісті, зокрема взяття міста Володимира-Волинського, бій на Гороховім полі та ін. Поляки боронили свою вітчизну від малого до старого. Своїм завзяттям відважні жінки не поступались чоловіцтву. З богинею війни порівнює Л.Старицька-Черняхівська графиню Стецьку, *“котра стояла серед кімнати бліда, у білій, забризканій кров’ю сукні. То була сукня, в якій красуня мала вийти на банкет, а попала на січу. На шиї горіли діаманти. Чорне волосся спадало до колін, вуста були стиснуті, брови зійшлись грізно над переніссям, очі, чорні од гніву, кресали іскри. В правій руці вона стискала ножа. Полум’я вже лізло в вікна, лизало стелю”* [3, с.432]. Такою ж самовідданою інтересам Польщі змальовано й Броніславу – наречену графа Борецького, що керував повстанням. Власне, їхня історія і становить інтимну сюжетну лінію твору, що вдало переплітається з історичною. З долею цих героїв тісно пов’язане й життя оповідача, котрий репрезентує історію діамантового персня.

У повісті Л.Старицької-Черняхівської вдало використано такий сюжетно-композиційний прийом, як спогад. З уст старого сивого діда неквапно ллється оповідь про романтичні пригоди молодих літ. Діамантовий перстень не лише прикраса, а й символ вірності, кохання, вдячності, шани й поваги. Романтична історія цієї коштовності нерозривно пов’язується з описуваними подіями. Сюжет повісті розвивається по висхідній: таємнича зустріч ротмістра Лисенка з графом Борецьким у лісі, їх поєдинок, невдала спроба втечі Стефана та Броніслави і їх ув’язнення, визволення бранців з підземелля Лисенком, хвилююче прощання героїв, що стали побратимами. Ці ситуації суголосні з епізодами з пригодницьких романів В.Скотта (“Айвенго”, “Квентін Дорвард”), П. Куліша (“Чорна рада”). Автор виводить шляхетних героїв, що керуються законами честі й лицарського обов’язку. Художня деталь (діамантовий перстень) служить єднальною ланкою між епізодами повісті, а водночас і обрамлює твір.

У повісті превалує особистісне авторське начало. Виклад від першої особи надає творові задушевності, щирості. Але це не дозволяє письменниці глибоко розкрити внутрішній світ героїв. То ж вона знову й знову послуговується художніми деталями. Наприклад, портрет героїні Броніслави психологізується за допомогою промовистої деталі – очей: *“Її очі, обведені чорним колом, здавались мені чорними бездонними криницями. Що відбулося в її очах? Здивування, смертельний жах... і радість? Так, радість, я бачив, як спалахнула вона золотою цяточкою на дні цих чорних криниць”* [3, с.515]. Переживання оповідача відтворено досить послідовно й часто: *“Серце так*

колотилося, що, здавалося, щось перехоплювало дихання”[3, с.469], ”Стримав себе, а в серці мов урвалось щось” [3, с.514], “Серце впало, мов підбитий птах”[3, с.515], “Я кружляв біля брами, мов хижий звір в клітці... Комір душив мене, мундир спирав груди... тому чеканню, здавалось, не буде кінця”[3, с.518]. У творі також багато ліричних відступів, що засвідчують ставлення героя до зображуваного. Наприклад: “Її (Броніслави – Г.Н.) героїзм і патріотизм чарували мене. Я почував себе сп’янілим. Думки кружляли вогненным колом круг моєї голови. І що таке це почуття патріотизму, звідки зроста воно, чим наставля волю!? Вона така хороша, молода, багата, щаслива своїм коханням,- все, все віддає, кидається в життя, повне небезпеки й страшних пригод, щоб зрештою вмерти на полі січі, там, де поляки вмирають за отчизну?

”Отчизна”. В її вустах це слово не було звуком порожнім, я розумів, що в нім було її життя” [3, с.475-476].

Автор уміло поєднує оповідь з діалогом (діалогом-суперечкою, діалогом-описом, діалогом запитань і відповідей та ін.). Наведемо приклад першого з названих різновидів:

“ – Але як козак, як українець маю багато чого закинути вам.

- Що саме?

- Не будемо згадувати минулого: ви самі визнаєте його помилки, - діти не відповідають за батьків... Тепер Польща повстала за свою незалежність,- то є святе право нації, я визнаю його. Але Польща вимагає приєднання до своєї території Волині, Поділля, Київщини. Чи ж це польська територія, польський нарід? Чи ж то один рік гриміли тут шаблі й лилась кров козацька за свою незалежність?” [3, с.482].

Цілком у дусі оповідної манери подані в повісті “Діамантовий перстень” інтер’єри, пейзажні замальовки. Таким є, наприклад, осінній краєвид: “Вже був пізній ранок, сірий, ніжний осінній день простелився над парком, він не був похмурий, тільки сумовитий, бо там, за хмарами, почувалось сонце. В очі мені кинулись одразу ясно-зелені газони, квітники, підстрижені дерева, алеї троянд. Тепер, вдень, і сад, і парк визирали ще краще, ніж учора. Листя ще не злетіло з дерев, але осінь уже торкнулася їх своїм пензлем. Купи зелених дерев, багряних кленів здіймалися на зеленому тлі парку і здавалися кавалками дорогої парчі, кинутої на темний килим ” [3, с.444]. Цей та інші пейзажі свідчать про поетичну душу автора, про його вміння помічати найменші зміни в оточенні.

У створенні відповідного колориту повісті велике значення має вдало дібраний автором загальний тон розповіді. У “Діамантовому персні” вдало поєднуються епічна, драматична й лірична тональності, та все ж, на нашу думку, остання превалує. В рядках твору відчувається невимовний жаль за пройденим життям, нереалізованими мріями і сподіваннями. Таких розміркувань у повісті чимало: “Як кохала! Та й він веселий, молодий, чи ж не кохав він її? чи не створені вони були одне для одного? Але – він офіцер, вона бідна квітка польова. О, вона побігла б за ним на край світу... Але він не озвався, вона не сказала.

І кожне пішло своїм шляхом, а невимовлені слова кохання каменем прикипіли до серця” [3, с.553].

Або інший приклад: *“Дід змовкнув, сива голова схилилася на груди. В хаті стояла тиша... чути було тільки, як міряв годинник час, радість і горе, життя і смерть...”*

І здавалось мені, що сиві сувої минулого, розгорнені дідовим оповіданням, знову згортаються і осідають туди, в ту бездонну безодню, куди пішли всі людські радості, болі, надії, думки...” [3, с.555].

Мова повісті “Діамантовий перстень” надзвичайно розмаїта. Багата тропіка й фразеологія засвідчують майстерність автора, глибоке знання лексичних скарбів українського й польського народів. Кожна фраза письменниці видається детально відшліфованою. Словесно-образні формули є точними й ощадними: *“зорі вже грали не так яскраво”, “замок глянув сліпими очима”, “серце стиснув такий пекучий жаль”, “поза всім випливала вже думка темна, як грозова хмара”.*

Ідейна концепція твору проектувалася на часи Л.Старицької-Черняхівської, коли продовжувалися репресії з боку московської влади, спрямовані проти національно-культурних і державницьких проявів. Повість була свого роду викликом більшовицькому режимові, що успадкував від царського уряду ті ж механізми гноблення й цькування народів. Безперечно, цей твір Л.Старицької-Черняхівської і на сьогодні не втратив своєї ідейно-художньої вартості, користується популярністю у читачів. За сюжетом повісті, що відзначається неабиякою кінематографічністю, можна було б успішно відзняти історико-пригодницький фільм.

Твори «Микола Коваль» М.Венгера та “Діамантовий перстень” Л.Старицької-Черняхівської належать до різних століть та епох, але в них віддзеркалюється (попри відмінності в оцінках подій, у стильових параметрах) небайдужість українців до процесів, що відбуваються в сусідніх національних спільнотах.

Література

1. Венгер М. Микола Коваль / Вступ.стаття І.Марцінковського.- Миколаїв: Видавництво П.М.Шамрая, 2014.- 112 с.
2. Гребінка Є. Твори: у 3 томах / Упоряд. і прим. І.О.Лучник, К.М.Секаревої / Євген Гребінка.- Т.1.- К.: Наук. думка, 1980.- 559 с.
3. Старицька-Черняхівська Л.. Вибрані твори: Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари / Людмила Старицька-Черняхівська.- К.: Наукова думка, 2000.- 842 с.

Немченко Галина. Польське повстання 1830-1831 рр. у повістях «Микола Коваль» М.Венгера та “Діамантовий перстень” Л.Старицької-Черняхівської // Вісник Таврійської фундації (Осередку вивчення

**української діаспори): Літературно-науковий збірник. Випуск 12. — К.—
Херсон: Просвіта, 2016. — С. 36-43.**